

УДК 159.922:923.2
© С. І. Донець, 2018

С. І. Донець (м. Глухів)

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У КРИЗІ ВХОДЖЕННЯ У ДОРОСЛІСТЬ (теоретичний аналіз питання)

Донець С. І. Духовний розвиток особистості у кризі входження у дорослість (теоретичний аналіз питання). У статті розкрито основні наукові підходи до розуміння феномену духовного розвитку особистості та особливості переживання кризових періодів онтогенезу. Проаналізовано ймовірність, характер та особливості взаємозв'язку духовного розвитку людини та її нормативної кризи входження у дорослість (21-24 роки).

Проаналізовано поняття розвитку як процесу кількісних та якісних змін, який характеризується складністю, нерівномірністю, стрибкоподібністю та наявністю стабільних і кризових періодів. Останні ж, у свою чергу, є переломними та визначальними для подальшого становлення та закріплення новоутворень.

Духовний розвиток є невід'ємною і закономірною частиною особистісного розвитку. Більшість дослідників сходяться на думці про безперервність та циклічність процесу духовного розвитку. Саме тому значна увага надається його вивченню у кризових періодах життя.

У статті проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до розуміння поняття «духовного розвитку» та наукові уявлення про нормативні кризи, а саме кризу входження у дорослість. Обґрунтовано її місце та роль у процесі духовного становлення особистості.

Проведений аналіз дає підстави подальшого експериментального вивчення зв'язку духовного розвитку та кризи входження у дорослість.

Ключові слова: духовність, розвиток, духовний розвиток, нормативна (вікова) криза, криза входження у дорослість.

Постановка проблеми. Духовність особистості надзвичайно складне і багатоаспектне поняття у сучасній психологічній науці. В силу своєї міждисциплінарності та багатоплановості, воно є предметом наукових дискусій серед представників різних наук, філософських та релігійних груп. Зважаючи на це, поняття «духовного розвитку» є мало дослідженим.

Ще більш актуальною, але менш вивченою є проблема духовного розвитку у кризових періодах життя. Визначення, структура, симптомокомплекси та особливості переживань вікових криз періоду дорослості на сучасному етапі не мають належного теоретичного і, особливо, емпіричного підґрунтя. Основний масив наукової інформації зосереджений лише на припущеннях щодо зв'язку та взаємовпливу означених явищ, що зумовлює необхідність ґрунтовного емпіричного дослідження.

Аналіз наукових досліджень. Психологія вікових криз здавна є предметом вивчення у працях М. Басова, П. Блонського, Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, А. Залкінда, О. Запорожця, І. Кона, М. Лісіної, І. Малкіної-Пих, В. Моргуна, К. Поліванової, В. Слободчикова, Т. Титаренко та інших.

Криза входження у дорослість (перша і наразі найбільш вивчена серед вікових криз періоду дорослості) як закономірне вікове явище виокремлена та досліджується вітчизняним ученим В. Поліщуком.

Проблематика ж духовного розвитку розглядається у різних напрямках: 1) через почуття «внутрішньої свободи», «самовідчуття» людини (Г. Балл, В. Зінченко, В. Знаков, Д. Леонт'єв, В. Москалець, В. Петровський, М. Савчин, В. Слободчиков та ін); 2) через сферу соціального буття людини, продукти її діяльності (Г. Бал, І. Бех, М. Боришевський, А. Брушлинський,

Н. Ганнусенко, Н. Кордунова, Д. Леонтьєв, С. Максименко, В. Пономаренко, В. Петренко та ін); 3) через сутнісну природу людини (як апріорний принцип саморозвитку та самореалізації особистості) (Б. Братусь, О. Зеліченко, З. Карпенко, О. Киричук, М. Савчин, В. Слободчиков та ін.).

Метою статті є аналіз феномену духовного розвитку у контексті розуміння понять «розвиток» та «духовність»; з'ясування значення та місця духовного розвитку у нормативних кризах, а саме у кризі входження у дорослість (21-24 роки).

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Психологи розуміють розвиток як закономірну зміну психічних процесів, станів у часі, що виявляється в їх кількісних, якісних, структурних перетвореннях.

А. Маслоу та К. Роджерс психічний розвиток визначали як: 1) результат власного вибору людини; 2) такий, що носить спонтанний характер; 3) рушійною силою якого є прагнення до самоактуалізації (А. Маслоу) або актуалізації (К. Роджерс), зміст яких полягає у розвитку людиною власного потенціалу, здібностей, формуванні повноцінно функціонуючої особистості.

Однак, А. Маслоу вважав, що поведінка людини і її досвід регулюються ієрархією потреб, а К. Роджерс особистість і поведінку називав функцією унікального сприймання людиною оточення. Незважаючи на це, вони прийшли до висновку, що люди завжди прагнуть до руху вперед і, за сприятливих умов, реалізують власний потенціал, демонструючи істинне психічне здоров'я.

М. Савчин розглядає розвиток особистості через: 1) її становлення як суб'єкта пізнання і праці, носія суспільних відносин; 2) розвиток функціональних можливостей її нервової системи, психічних процесів і властивостей, фізичних, розумових, моральних та інших якостей, знань і почуттів, потреб та інтересів, ідеалів та станів, світобачення та переконань, трудових умінь і навичок, здібностей до навчання, до засвоєння створеного людством і до творення матеріальних та духовних цінностей [5].

Духовний розвиток виступає стрижнем психічного розвитку в цілому: свідомості, структури діяльності, мотиваційної сфери особистості, суб'єктності у різних сферах життєдіяльності.

Якщо духовність особистості означити як багатовимірну систему складовими якої є утворення на рівні свідомості та самосвідомості (рівень задоволення основних потреб, ієрархія життєвих цінностей та смислів), то духовне зростання передбачає внутрішню боротьбу біологічних і духовних сил, пошук та знаходження, оцінку людиною себе і своїх вчинків відповідно до системи власних цінностей, ідеалів, життєвих позицій.

Е. Помиткін пропонує розглядати духовний розвиток як процес самоідентифікації особистості з її духовним «Я» через підпорядкування своєї біологічної і соціальної природи духовним ідеалам, цінностям, смислам та досвіду.

Цікавою є його психологічна модель розвитку свідомості та ціннісної орієнтації особистості, яка має 5 рівнів: 1) егоцентричних цінностей, самоствердження, органічної свідомості; 2) сімейних цінностей; 3) суспільних, громадянських, національних цінностей; 4) загальнолюдських цінностей; 5) духовних цінностей космічної, розширеної свідомості [3, с. 25].

Важливо зауважити, що процес становлення свідомості має певну закономірність: від неусвідомленої єдності з материнським організмом, шляхом духовного розвитку людина приходить до усвідомленої єдності з організмом Всесвіту, повертаючись до вихідної точки свого життя, але вже на якісно новому рівні. Різниця між рівнями свідомості полягає у пріоритеті цінностей, спрямованості прагнень і потреб людини: на першому рівні потреби спрямовані на себе, а на останньому – задоволення отримується від самовіддачі, допомоги іншим та усвідомлення потреб власного духовного «Я».

У цьому питанні інтерес викликають дослідження Т. Яблонської, яка, аналізуючи індивідуально-психологічні особливості духовного становлення, розглядає особистість як відкрити зовнішньому досвіду динамічну саморегулюючу систему. Де індивідуально-психологічні особливості (тип нервової системи, особливості сприймання, пізнавальних процесів та емоційної сфери) виступають важливою передумовою становлення основ духовності. Важливо звернути увагу на те, що найбільш вираженим вплив біологічних чинників спостерігається у ранньому онтогенезі, згодом на перший план виходить активна позиція особистості усвідомленого життєвого вибору нею духовних цінностей [4].

Схожу точку зору знаходимо у В. Петренко: духовність кожного члена суспільства продовжується в процесі засвоєння ним значень, об'єктивованих у суспільній свідомості і виявленні прихованих за значеннями смислів. Соціалізуючись особистість засвоює сукупність суспільно значущих цінностей у процесі розвитку її морально-духовної свідомості та самосвідомості. При цьому свідомість забезпечує розвиток ставлень до певних моральних норм, їх особистісного смислу, особистісних властивостей, а самосвідомість забезпечує їх емоційно-ціннісну оцінку, тобто сприяє їх перетворенню у відповідні особистісні цінності [4].

Конкретна система цінностей втілюється, опредметнюється у тих чи інших формах життєдіяльності, в наслідок чого відбувається поступове перетворення суспільних цінностей у цінності суб'єктивні, значущі для самого індивіда. Це і зумовлює цілий ряд сутнісних характеристик людини як особистості, зокрема її самоактивність та самокерування (Г. Балл, М. Боришевський).

М. Боришевський також вважав, що процес становлення та розвитку духовності особистості зумовлюється соціальними впливами та їх активною трансформацією, а також певними природженими, успадкованими особливостями кожного конкретного індивіда, зокрема його психо-фізіологічними властивостями, що визначають його реакцію на різні явища, що тією чи іншою мірою пов'язані з духовністю [4, с. 54].

Розвиток свідомості пов'язують з трансформацією домінантних потреб і цінностей людини від нижчих до вищих: свідомість розвивається від егоцентричного рівня до духовних цінностей (Л. Кольберг, Ж. Піаже, Г. Сковорода).

На думку З. Карпенко, духовність, будучи мірою суб'єктності, виступає інтегральною здатністю людини до самодетермінації та творчої активності, самотрансценденції у світ ідеальних, об'єктивно існуючих цінностей, самоактуалізації її унікальних здібностей, пошуків та реалізації покликання.

О. Дусаविцький та М. Такмакова наголошують на дуальності духовного розвитку, коли, з одного боку, він виходить за межі індивідуального та підносить людину до трансперсональних переживань, а з іншого – через саморефлексію спрямовує її у глибини власного внутрішнього світу. Духовний розвиток розуміється як вершинна складова розвитку особистості – саморозвиток, який зосереджений на життєвих позиціях, ціннісних орієнтаціях, зумовлений активізацією духовного «Я».

Г. Васянович та В. Онищенко у ноологічній концепції зазначають, що рівень духовного розвитку людини визначається ступенем усвідомлення нею необхідності духовно-розумного, морально-духовного і естетично-духовного самовдосконалення і дотримання відповідних морально-культурних і, особливо, морально-духовних норм та ідеалів. За мірою ноологічних зусиль у самоактуалізації, самореалізації і самотрансценденції люди відрізняються широким спектром своєї духовності: від елементарного – бути просто порядною людиною, до рівня пророків та святих всіх народів та епох. Найвищого рівня досягають лише окремі індивіди, за рахунок власних зусиль. Переважна ж більшість людей нерівномірно розподіляється між

верхньою і нижньою межею цивілізованого варварства, рабства, існуючи у світі гріхопадіння [4; с. 531].

Таким чином, духовний розвиток – це процес свідомого самовдосконалення особистості, що спрямовує людину на розуміння основних потреб та формування системи життєвих цінностей та смислів власного життя.

Загальноприйнятим є припущення, що духовна сфера особистості формується поступово протягом життя, шляхом залучення до загальнолюдських цінностей, а також створення нових. Розвиток людини (як процес переходу в нову якість), формування психологічних новоутворень супроводжується становленням її духовних властивостей, фундаментом для яких і є процес розвитку. Становлення основ духовності характерне як для початкових етапів розвитку (дошкільний, молодший шкільний, підлітковий, юнацький вік), так і для наступних вікових періодів.

Оскільки процес розвитку є нерівномірним і стрибкоподібним, а особистісні новоутворення є наслідком змін, що, як правило, відбуваються у результаті нормативних криз, на нашу думку, саме останні заслуговують на особливу увагу при вивченні процесу становлення духовності особистості.

Криза – це перехідний період у розвитку людини, коли старі моделі поведінки вже не працюють, а нові ще не засвоєні. Вона характеризується наявністю симптомокомплексів та провідних вікових новоутворень, які закладаються у кризовий, а закріплюються вже у стабільний період вікового розвитку. Наслідками кризових явищ є переоцінка цінностей, трансформація світогляду, якісне переосмислення вчинків, поведінки і життя загалом.

Вітчизняні психологи віковою кризою вважають період, що характеризується кардинальними психологічними змінами, сутність яких полягає у реструктуруванні відношень та ставлення до навколишньої дійсності, і зумовлюється зміною провідної діяльності. Природа вікової кризи полягає у тому, що вичерпується розвивальний потенціал попереднього вікового періоду, виникає нова часова перспектива, відкидаються усталені форми взаємин з навколишніми. Розвиток самосвідомості приводить до виникнення нових мотивів, які породжують зміну провідної діяльності.

Динаміка подальшого розвитку зумовлюється тим, що потреби й мотиви, які породжуються новими психологічними структурами, на шляху своєї реалізації зустрічають перешкоди – як зовнішні, так і внутрішні. До зовнішніх належать стиль сімейного виховання, способи взаємодії та життя сім'ї. До внутрішніх Л. Божович відносить психологічні структури, що склалися на попередньому етапі розвитку. Це може бути попередня система самооцінок, смислів та цінностей. Водночас ці психічні структури не лише виступають перешкодою для розвитку нового, а й одночасно слугують матеріалом, основою для формування новоутворень [1].

Очевидно, вікові кризи не можна повністю вважати духовними за своїм змістом, проте не варто заперечувати і той факт, що вони мають важливе значення для становлення та розвитку духовної сфери особистості. Вікові кризи провокують появу криз екзистенційних, які завжди спонукають людину до духовного пошуку.

Розуміння кризи як органічної частини процесу розвитку особистості присутнє в роботах психологів екзистенційно-гуманістичної та трансперсональної спрямованості Р. Ассаджіолі, С. Гроффа, А. Маслоу, К. Юнга та інших. Криза розглядається ними в аспекті духовного росту людини.

На думку С. Гроффа, стан кризи може бути складним і тривожним, але він володіє значним еволюційним потенціалом, відкриває шляхи до більш повного життя.

Таким чином, кризовий період ускладнює рух і розвиток, однак, відкриває нові можливості, активує внутрішні резерви організму, запускає механізм духовної трансформації особистості. Враховуючи те, що не можливо передбачити ненормативні кризи у житті людини (час та причини виникнення, її наслідки та зовнішні обставини ситуації), ми акцентуємо дослідження на віковій кризі (має визначені вікові межі, властива всім особистостям), а саме – кризі входження у дорослість.

Криза входження в дорослість (криза 23 років) називається «великою» і символізує перехід від юнацького віку до дорослості. Вперше ґрунтовне дослідження симптомокомплексу переживань цієї вікової кризи здійснив В. Поліщук [2] (саме на його концепцію вікових криз ми спираємося у нашому дослідженні).

Таким чином, криза входження в дорослість охоплює віковий період від 21 до 24 років і характеризується наступними рівнями свого прояву: 1) вхід у кризу; 2) помірні кризові явища; 3) чіткі вияви кризи; 4) пік кризи; 5) вихід з кризи. Визначення рівня кризи на якому перебуває особистість відбувається за рахунок вивчення симптоматики: типової і супутньої позитивної та типової і супутньої негативної. Вчений виділяє такі особливості кризи: 1) подібність гендерних світоглядних трансформацій; 2) потенційно вищий рівень відкритості юнаків порівняно з дівчатами; 3) потужне зростання неприхованих неприязних взаємин між різновіковими суб'єктами.

Розгортання кризи у ранній дорослості визначається новою соціальною ситуацією розвитку. Перебудовується вся система суспільних відносин людини: психологічне відокремлення від батьків (Хоффман, Левінсон, Мінігалієва); набуття професійної ідентичності; встановлення інтимних стосунків; набуття дорослої ідентичності; зміна ставлення до реальності через самовизначення і переорієнтацію на цінності саморозвитку, повну відповідальність за цілі, вибір та засоби (Братусь, Зейгарник, Красило, Слободчиков, Цукерман).

Самовизначення характеризується потребою у формуванні певної смислової системи, що об'єднує уявлення про себе і світ. М. Гінзбург визначає його як активне окреслення своєї позиції відносно суспільної системи цінностей і визначення смислу власного існування.

О. Головаха наголошує, що цінності реалізуються через цілі. Нове ставлення до світу народжується через зміну мотиву внаслідок цільового наповнення діяльності. І. Кон пов'язує кризу з професійним, моральним і світоглядним (становлення спрямованості) самовизначенням. Поняття дорослості він пов'язує з одного боку з адаптацією, звільненням від юнацького максималізму і пристосуванням до життя, а з іншого – з творчою активністю, самореалізацією.

Висновки. Отже, ми схильні розглядати розвиток як процес якісних та кількісних змін, який характеризується складністю, нерівномірністю, стрибкоподібністю та наявністю стабільних і кризових періодів. Саме криза є тим переломним моментом, де закладаються майбутні новоутворення стабільного періоду. Те саме стосується і духовного становлення особистості як не менш вагомої складової розвитку особистості.

Найбільш досліджені на сьогоднішній день кризи дитинства. Тоді як інтерес до вивчення нормативних криз періоду дорослості активізувався лише останніми роками (зокрема, у працях В. Поліщука). Саме завдяки цим дослідженням ми маємо можливість з'ясувати особливості духовного розвитку в цей період.

Література

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович – Москва – Воронеж, 1995. – 349 с.
2. Поліщук В. М. Криза 23 років як феномен вікового розвитку / В. М. Поліщук // Проблеми сучасної психології. - 2013. - Вип. 22. - С. 458-468.

3. *Помиткін Е.О.* Психологія духовного розвитку особистості : [монографія] / Е.О. Помиткін - К.: Наш час, 2007.- 280 с.
4. *Психологічні закономірності розвитку духовності особистості* : [монографія] / М.Й. Боришевський, О.В. Шевченко, Н.Д. Володарська та ін. ; за заг. ред. М.Й. Боришевського. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 200 с.
5. *Савчин М.* Духовний потенціал людини (Навчальне видання) : [монографія] / Мирослав Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 508 с.

Транслітераційний переклад літературних джерел

1. *Bozhovich L.I.* Problemy formirovaniya lichnosti / L.I. Bozhovich – Moskva – Voronezh, 1995. – 349 s.
2. *Polishchuk V. M.* Kryza 23 rokov yak fenomen vikovoho rozvytku / V. M. Polishchuk // Problemy suchasnoi psykholohii. - 2013. - Vyp. 22. - S. 458-468.
3. *Pomytkin E.O.* Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti : [monohrafiia] / E.O. Pomytkin - K.: Nash chas, 2007.- 280 s.
4. *Psykhologichni zakonomirnosti rozvytku dukhovnosti osobystosti* : [monohrafiia] / M.I. Boryshevskiy, O.V. Shevchenko, N.D. Volodarska ta in. ; za zah. red. M.I. Boryshevskoho. – K. : Pedagogichna dumka, 2011. – 200 s.
5. *Savchyn M.* Dukhovnyi potentsial liudyny (Navchalne vydannia) : [monohrafiia] / Myroslav Savchyn. – Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2010. – 508 s.

Донец С. И. Духовное развитие личности в кризисе вхождения во взрослость (теоретический анализ вопроса). В статье раскрыты основные научные подходы к пониманию феномена духовного развития личности и особенности переживания кризисных периодов онтогенеза. Проанализированы вероятность, характер и особенности взаимосвязи духовного развития человека и его нормативного кризиса вхождения во взрослость (21-24 года).

Проанализовано понятие развития как процесса количественных и качественных изменений, которые характеризуются сложностью, неравномерностью, скачкообразностью, а так же наличием стабильных и кризисных периодов. Последние, в свою очередь, являются переломными и определяющими для последующего становления и укрепления новообразований.

Духовное развитие – неотъемлемая и закономерная часть личностного развития. Большинство ученых сходятся во мнении, о непрерывности и цикличности процесса духовного развития. Поэтому существенное внимание уделяется его изучению именно в кризисных периодах жизни.

В статье проанализированы основные теоретико-методологические подходы к пониманию понятия «духовное развитие» и научные представления о нормативных кризисах, а именно – кризисе вхождения во взрослость. Обосновано его место и роль в процессе духовного становления личности.

Проведенный анализ дает основания для последующего экспериментального изучения связи духовного развития с кризисом вхождения во взрослость.

Ключевые слова: духовность, развитие, духовное развитие, нормативный (возрастной) кризис, кризис вхождения во взрослость.

Donets S. I. The spiritual development of personality in entering the adulthood entrance crisis (theoretical analysis of the question). The article is dedicated to the problem of the spiritual development of personality in the adulthood entrance crisis. The author describes the main scientific approaches to understanding the phenomenon of the spiritual development of personality, peculiarities of passing through crisis periods of ontogenesis. The probability, character and

peculiarities of interrelation among the human spiritual development and its the adulthood entrance crisis are analyzed.

The author argues that development is the process of qualitative and quantitative changes. It is characterized as complicated, uneven, intermittent and having stable as well as crisis periods.

The crisis is the main, crucial moment when future new formations of the stable period is laid. Much attention is given to the theoretical analysis of the spiritual development of personality as an important component of personality development.

The author has made the attempt to describe the main popular scientific views on the particular qualities of spiritual development of personality, its components, signs, and causes. The main objective is to investigate the age limits of spiritual development, its becoming in ontogenesis, and its position in the adulthood entrance crisis.

According to the article, age crises are highly significant in personality formation. A crisis is the start of personality changes. Therefore, the author stresses the importance of age for crises. The fact that the adulthood entrance crisis is very important for spiritual development of personality is stressed.

In conclusion, the author points out that the conducted theoretical analysis will allow for experimental research of the spiritual development of personality in the adulthood entrance crisis.

Keywords: spirituality, development, spiritual development, normative (age) crisis, entering the adulthood crisis.

Відомості про автора:

Донець Світлана Іванівна – аспірантка кафедри психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, Україна, svetikdonets@gmail.com

Information about the author:

Donets Svitlana Ivanivna – graduate student of the department of psychology of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university, Hlukhiv, Ukraine, svetikdonets@gmail.com

Статтю подано до друку 28.09.2018.

УДК: 159.942:305

© О. О. Лелюх-Степанчук, 2018

О. О. Лелюх-Степанчук (м. Київ)

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ

Лелюх-Степанчук О. О. Гендерні особливості розвитку емоційного інтелекту особистості. Стаття присвячена проблемі гендерних особливостей емоційного інтелекту особистості. Обґрунтовано основні теоретичні підходи особливостей прояву та переживання емоцій чоловіками та жінками. Проаналізовано вплив соціуму на розвиток і формування фемінних та маскулінних ролей. Доведено існування стереотипних уявлень щодо особливостей переживання емоцій особами різної статі. Стаття містить аналіз досліджень даного феномена.

Ключові слова: гендер, емоції, емоційний інтелект, емпатія, емоційні стани особистості, алекситимія.

Постановка проблеми. В системі міжособистісних стосунків особистості з соціумом виникає і розвивається складна сукупність почуттів, які характеризують її як соціалізовану особистість. В залежності від прояву різних сторін емоцій, вона по-різному себе поводить з оточуючими. Розвиток емоційної культури особистості є однією із актуальних проблем сучасної психології.